

МИРЈАНА ДЕВЕЏИЋ

Универзитет у Београду, Географски факултет

Промена парадигме о демографском старењу

Апстракт

Старење становништва је доминантан демографски процес који трансформише друштво и отвара алармантна питања економске и социјалне одрживости. У проналажењу решења за бројне импликације пораста старог становништва, креирана је парадигма активног старења. За разлику од претходне, која се базирала на стереотипима и била окренута ка збрињавању и нези остарелих, нова се фокусира на потенцијале, а не ограничења старијих. Концепт активног старења још није праћен кохерентним политикама, упркос акционом плану међународне заједнице. У критичким освртима на његову реализацију у пракси, уочава се пут од слогана ка ефикасној мери за успостављање друштва за све генерације. Током концептуализације нове парадигме уочене су замке неадекватних интерпретација и могућности нових видова искључености старих, па су неопходна правилна тумачења концепта и изградња хуманог друштва, као гаранције његове успешне имплементације. Промена парадигме иницирана је убрзаним темпом и интензитетом старења, а базирана је на редефинисању старости, уочавању генерацијске хетерогености и различитих стилова живота сениора. Активно старење је омогућило афирмацију старог становништва и обликовало транзициону параболу њиховог друштвеног статуса. Демографски подаци показују да је најстарији континент Европа, а Србија у групи демографски најстаријих земаља, те се питање формулисања политике активног старења у нашој земљи актуелизује.

Кључне речи: демографско старење, парадигма, промена, активно старење

■ Демографско старење је од феномена у наговештају постало реалност и прешло пут од последице ка детерминанти и окосници будућег демографског развика. Светско становништво убрзано стари. Европски континент је не само фигуративно, већ и суштински стар, а позиција Србије на „старосној мапи“ сврстава је у групу демографски најстаријих земаља.

Старење популације је релативно нов феномен, иако се континуирано, тихо и неизбежно одвија различитим темпом на глобалном нивоу, маркирајући првенствено развијени свет и доводећи до коренитих промена друштва и друштвених образаца. Радикалност свеукупних трансформација које стижу са изменом старосног састава, готово да је неспојива с постепеним начином на који се процес одвија. Стога се у литератури¹ наилази на квалификације да је демографско старење револуција, али тиха. Мада је старење резултат добро истражених и редовно праћених трендова у природном кретању становништва, чини се као да је стигло изненада, притајеним путем, постављајући пред заједницу мноштво изазова. Противречности које осликавају овај демографски феномен – тиме се не исцрпљују. Једна од њих је и дуална позадина демографског старења: пад фертилитета и продуктан животни век. Тако, пад фертилитета, који се данас перципира као негативан, јер је у земљама са одмаклим процесом старења знатно испод нивоа простог обнављања становништва, нема универзално негативну конотацију. Напротив, средином прошлог века када је уочена транзиција фертилитета окарактерисан је као позитиван, тј. као пад нежељеног рађања, те у спрези с другом детерминантом, која је недвосмислено охрабрујућа (пад морталитета и пораст очекиваног трајања живота), старење популације је, заправо, цивилизацијско достигнуће. Контроверзно је то што ово достигнуће генерише нову друштвену енигму и преиспитује одрживост економског и социјалног развоја „остарелих“ заједница. У савременом периоду усложњава се и начин поимања овог феномена. Јер, старење становништва истовремено значи и старење радне снаге, повећање броја пензионера, старење контингента репродуктивно способних жена, старење

¹ Светска здравствена организација (WHO), *Active ageing: a Policy framework* (Geneva: World Health Organization, 2002).

кадрова у појединим професијама, старење породица и промену породичних структура, нову схему интергенерацијских односа... Бројне импликације демографског старења откривају низ непознаница функционисања друштва у будућности, те не чуди да су га демографски експерти (њих 970) у анкети спроведеној 2009. године означили као најважније питање с којим ће се човечанство суочавати у наредних двадесет година – као процес који мења свет.² Нема ниједне епохе ни цивилизације које могу понудити решење за предстојеће изазове, а универзалност процеса демографског старења уводи у нову еру и захтева промишљања на теме: ко је стар, која је улога старих у друштву, како организовати „друштво старих“. Најизазовнији демографски феномен постаје и важно политичко питање, а 21. век је већ назван веком популационог старења. Демографско старење захтева генерисање нове парадигме, нове културе старења.

Парадигме о старости и старењу

Много пре промишљања о старењу популације промишљао се о старости. Модели према којима се друштво односило према старим људима формирано су прагматично, махом као спонтана реакција на конкретне околности. Историја показује да је однос према старости био бивалентан. Док је њена физичка манифестација подстицала негативне конотације поистовећујући старост са непривлачним, неспособним, знаком назадовања и нестајања, с друге стране су бројни примери уважавања, па и институционализације искустава и знања које стари поседују, социјалне моћи оличене у „већима мудраца“ и сличним друштвеним творевинама. Очито је да је старост увек изазивала контроверзе и да су њене референце, по речима Миноа,³ нејасне и променљиве. Културу старости дефинисале су епохе, цивилизације, социјални контексти, економска снага заједнице. Позиција

² Hendrik Van Dalen & Kene Henkens, "What is on a demographer's mind? A worldwide survey", *Demographic Research* 26 (2012).

³ Жорж Миноа, *Историја старости – од Антике до Ренесансе* (Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994).

старих људи у преиндустријским заједницама углавном је зависила од економске моћи друштва, могућности да прехрани све своје чланове и да им обезбеди егзистенцију. Повољна позиција посебно је била у друштвима где су породичне везе биле јаке, те су у њима и старији становници обављали улоге од значаја за опстанак и јачање породице. Насупрот њима, у неповољном окружењу с редукованим изворима хране, стари су често били жртва својих потомака или локалне заједнице. Улога старијих људи у друштву је променљива не само у историјском контексту, већ и културолошки, тако да неке најстарије парадигме из времена када старих људи у друштву није било много, варирају од одбацивања до уважавања.

Ова разноликост указује на комплексност питања старости, али упућује на констатацију да је старост друштвено-историјска категорија. Највеће промене у доживљају старости наступају са индустријским друштвом. Док се старост раније посматрала као природна, тј. једна фаза животног циклуса, и као индивидуалан проблем, у индустријској ери она постаје социјална конструкција.⁴ Од тада почиње да се дефинише праг старости препознат као време повлачења из активности. Према Миноа, све док нема јасно постављене старосне границе, нема ни старости, већ само одраслих људи.⁵ Са дефинисањем прага старости ствара се могућност димензионирања старења становништва, а ствара се и предуслов за велики заокрет - старосну организацију друштва. Према мишљењу угледних аутора, старост је постала један од главних критеријума поделе модерног друштва, па оно што су некад биле класе данас представља старост. „Појава старосних категорија и њихова институционализација несумњиво је најрадикалнија трансформација коју су западна друштва претрпела у последњих пола века“. До институционализације великих старосних група дошло је због потребе за рационалним управљањем друштвом те дефинисањем међугенерациског споразума који, поред осталог, подразумева старосну расподелу дохотка.⁶

⁴ Маријана Миланков, „Старосна дискриминација“, *Геронтолоџија* 36, 1 (2010).

⁵ Миноа, *ibid.*

⁶ Mendras (2004), према Vlado Puljiz, „Starenje stanovništva – izazov socijalne politike“, *Revija za socijalnu politiku* 1 (2016).

Након социјалне конструкције старости није одмах уследила конструкција старења као социјалног изазова. За то је било неопходно достићи одређен демографски „праг“ и друштвени контекст, који су иницирали нову културу старења, што је било неопходно и за наредну промену парадигме. Када је доживљај старости као слабости, пасивности и немоћи, транспонован у став да старе људе треба збринуту и неговати, те да су стога узрок повећаних јавних трошкова, старост је попримила ореол колективног назадовања. Најдоминантнија парадигма о старењу (све до 21. века) у основи полази од стереотипа, тј. уверења да постоји генерално лице старости: социјална изолација, болест и пасивност. Стога је друштвени одговор био да се старијима обезбеди егзистенција, збрињавање, лечење и нега. Ова питања су постала још актуелнија када је старење становништва достигло интензитет којим је „угрозило“ функционисање разноликих социјалних система и додатно повећало јавне и личне трошкове узроковане старењем. Демографске пројекције по којима најбрже расте категорија старих често су праћене стрепњом, а старење популације би се могло окарактерисати као нови „демографски страх“.⁷ Показало се, међутим, да је уместо покушаја решавања нарастајућих проблема изазваних старењем популације, било делотворније променити поимање старости и старења. Интензитет демографског старења проузроковао је нужност редефинисања старости, а тиме и разбијање стереотипа и креирање нове парадигме и новог друштвеног договора на тему старења популације. Или, како се наводи у Светској здравственој организацији – године су додате животу, дошло је време да се живот дода годинама.

Нова парадигма, парадигма активног старења – званично је промовисана почетком 21. века. Идејни, а затим и концептуални и стратешки заокрет ка активном старењу почива на уочавању потенцијала старијих особа, а не њихових слабости.

Иако „активно старење“ означава савремене геронтолошке дискусије, њени корени могу се пратити још од 1940-их и 1950-их, када социо-геронтолози наглашавају важност активног

⁷ Мирјана Девецић и Јелена Стојилковић Ђатовић, *Демографски профил старој становништва Србије* (Београд: Републички завод за статистику, 2015).

начина живота у старости за задовољење личног живота, што је касније названо „теорија активности“.⁸ За разлику од ових иницијалних идеја усмерених ка добитима које активност у старости доноси појединцима, први сигнали о старењу становништва у планетарним размерама јавили су се 1971. године када су Уједињене нације Резолуцијом број 2842 наложиле својим чланицама да проблемима старења становништва почну да се баве систематски.⁹ Почетком наредне деценије, 1982. године, одржана је Прва скупштина УН посвећена питању старења, чиме је потврђен легитимитет демографског старења као политичког питања. Основна порука самита била је да проблему старења треба приступити на нов начин, путем социјалне инклузије старих. Упркос разликама између индустријализованих земаља у обиму и брзини дифузије појединих концепција о старијим одраслима, негативан став о старости углавном се кретао ка позитивнијим моделима крајем осамдесетих, а посебно током деведесетих година. Велики број дефиниција којима се старост преиспитује и контекстуализују њена нова поимања, покренули су различити аутори. Подстакнути бригом о економским импликацијама глобалног старења, на челу су били концепти попут „продуктивног старења“ (првенствено фокусираног на партиципацију старијег становништва на тржишту рада), затим „здрог старења“ и „активног старења“.¹⁰ Светска здравствена организација усвојила је термин активно старење крајем деведесетих година, што је играло главну улогу у његовој брзој дифузији. Година 1999. била је проглашена годином старих људи. На Другој скупштини УН посвећеној старости 2002. године представљен је модел „мобилизације“ друштва у виду Мадридског интернационалног плана активности у области старења. Тиме је у потпуности усвојен концепт активног старења, чија је суштина оптимизација могућности за здрав, сигуран и квалитетан живот старих особа, који подразумева

⁸ Lynott and Lynott (1996), према Kim Boudiny, "Active ageing: from empty rhetoric to effective policy tool", *Ageing and Society* 33, 6 (2013).

⁹ Милош Немањић, „Представе о старости и културни модел у Србији“, *Геронтологија* 2 (2010).

¹⁰ Alan Walker, "Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential", *Asia-Pacific Review* 1, 13 (2006); Bovling (2005), Jacobs (2004), према Boudiny "Active ageing".

њихову партиципацију у друштву и спроводи се на индивидуалном и глобалном плану.¹¹ Међународна заједница је још једном огласила важност феномена демографског старења увођењем Међународног дана старих. Свим овим активностима јасно је прокламована нова парадигма о старењу становништва, али је њена иницијална формулација и у интерпретацији и у пракси доживела еволуцију.

Разлози настанка парадигме активног старења

Иницијални разлог за промену парадигме о старењу и старости је демографског карактера, то јест објективних налаза о темпу и интензитету процеса старења становништва, те нарушавању генерацијских баланса неопходних за одрживост и просперитет друштва. Пораст удела старог становништва (термин који због егзактности демографија и даље користи с професионалном коректношћу) или сениора (нови израз креиран с циљем да се избегне стигматизација старијих особа) у свету, посебно у његовом развијеном делу је иреверзибилан процес. Демографске аргументе о бројности популације сениора нуде сви међународни извори података. Уједињене нације наводе да је у 2017. у свету живело 8,7% становника старијих од 65 година,¹² али да ће се њихов удео до 2050. скоро удвостручити достижући 15,8%. Будући трендови указују на старење самог врха пирамиде, јер ће популација старија од 80 година са 137.3 милиона у 2017. до краја пројекционог периода достићи 424.7 милиона. Очекиван је и пораст броја стогодишњака са 485 хиљада на 3.2 милиона.¹³

У најстаријем континенту, Европи, удели старих (18,2%) и стопе њиховог пораста су значајно већи од светског просека. До средине 21. века више од четвртине европске популације ће прећи старосни праг, односно 27,8%, када ће медијална старост,

¹¹ Мирјана Девеџић и Јелена Стојилковић Ѓњатовић, *ibid.*

¹² Њих демографска методологија дефинише као старе, поштујући конвенционални нумерички критеријум о прагу старости, неопходан за квантитативне анализе својствене демографском методу.

¹³ <https://population.un.org/ProfilesOfAgeing2017>

која укупно становништво дели на две једнаке групе, износити 46,6 година, а на 100 становника старости од 20 до 64 године долазити 53,3 старијих од 65 година. Најбржи пораст ће остварити старији од 80 година, чија је бројност у 2017. години 37,5 милиона или 5%, док је пројектован раст на 72,5 милиона или 10,1% у 2050.¹⁴

Када је Србија у питању, обимна студија о демографском профилу старог становништва Србије¹⁵ базирана на пописним подацима из 2011. открила је низ карактеристика старије популације од интереса за артикулацију политике према старењу. У Републици Србији, последњи Попис спроведен 2011. године, регистровао је 1.250.316 лица старијих од 65 година, односно 17,4% укупног становништва. Старија популација Србије била је већ 2002. године бројнија од младе (млађе од 15 година), да би се разлика током последњег међупописног периода још више продубила, а стари надмашили број младих за 225 хиљада или 22%. Континуирано повећање обима старије популације уз истовремено смањивање млађе – довело је Србију у стадијум дубоке демографске старости и међу најстарије европске популације.

Од 1953. године до 2011. број старих особа је увећан више од три пута, а удео младих преполовљен. Према проценама Републичког завода за статистику, 1. јануара 2017. године број сениора је био 1.351.000 или 19,2% укупног становништва. Очито да је за само пет година од последњег пописа тренд интензивирао, јер праг старости полако прелази најбројнија генерација, она из компензационог периода након Другог светског рата. Такозвана *baby boom* генерација, рођена од 1947. до 1957. године, могла би се окарактерисати као демографски најважнија и најпрепознатљивија. Она је маркирала све демографске појаве и процесе током свог животног циклуса, почевши од обликовања предшколског и школског контингента, радне снаге, контингента потенцијалних мајки, секундарног *baby boom* ефекта, а одложено дејство повећаног фертилитета из тог периода преко наслеђеног старосног састава, данас више него остале детерминанте профилише и популацију старијег становништва. У 21. веку старење је

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Мирјана Девеџић и Јелена Стојилковић Ђатовић, *ibid.*

обележено интензивнијим смањивањем младог становништва, као и физиолошки највиталније (најфункционалније) старосне групе од 15 до 64 године, то јест становништва из којег се регрутује радни и репродуктивни контингент. Интерно старење овог контингента указује да ће бројније генерације из њега излазити достижући старосни праг, него што ће у њега улазити. Тако ће старији од 65 година и даље бити једина растућа старосна категорија. У условима континуирано ниског, па и опадајућег фертилитета, а емиграционог карактера Србије, старење становништва је неприкосновени тренд у будућности. Процене су да ће 2041. старо становништво у Србији чинити четвртину популације, а разлика удела старих по оптимистичкој или песимистичкој прогнози је свега 1%, (25% и 26%).¹⁶ Коефицијент старосне зависности од 25,5 у 2011. (што значи да на сто радно способних становника долази 25,5 старих) и прогнозирани раст на 40 или 42 до 2041, имплицира на неодрживост постојећег економског система. Од средине прошлог века, овај показатељ је увећан скоро три пута. Дебаланс још више истиче чињеница да је у савременом периоду најмлађи део из старосне групе од 15 до 64 године, мада формално радно способан, ипак махом зависан, због пролонгираног образовања и транзиције у одраслост.¹⁷

Различите димензије старења становништва могу се исказати и другим демографским показатељима. У Србији је актуелно старење старих, односно повећање удела најстаријих сениора. Тако је старијих од 80 година 2011. било 258. 000, шест пута више него средином прошлог века, и чак 77% више него у тренутку претходног пописа. Осим промена у старосном саставу старог становништва, од значаја за артикулацију политике активног старења је и полни састав. Асиметрија у корист жена је демографска законитост која обликује и родне старосне обрасце живота. Стога је важно напоменути да у популацији старих жене чине 58%, а да је скоро петина укупне женске популације старија од 65 година.

Изнети демографски налази потенцирају нужност, али и сложеност примене концепта активног старења у Србији, његове

¹⁶ Marek Kupiszewski, Dorota Kupiszewska i Vladimir Nikitović, *Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju* (Београд: Међународна организација за миграције, 2012).

¹⁷ *Ibid.*

артикулације у актуелним социоекономским околностима и специфичним оквирима демографског развика.

Разлози за промену парадигме могу се приказати из оптимистичнијих визура. Наиме, нова парадигма се јавља увидом да стари људи нису као некад, да имају друге стилове живота, повећан виталитет, да је старост релативан појам, праг старости променљив и да свака старост није иста. Транзиција у старост је индивидуална и нема јасних маркера који је дефинишу, осим конструисаних. Индикатори као што су одлазак у пензију (из сфере рада), добијања унука (из породичне сфере), слабљење физичких и менталних капацитета (из сфере здравља) – врло су варијабилни и указују на плуралитет могућих транзиција. У прилог потребе редефинисања старости и њеног друкчијег поимања, на чему се суштински базира нова парадигма, иду алтернативни начини тумачења неких основних трендова и постулата науке о становништву:

– повећање очекиваног трајања живота старих лица је, заправо, последица побољшања њиховог здравља, па је нелогично очекивати да се садашњи стари понашају, воде исти живот и имају исти друштвени статус као стари из претходних кохорти;

– стари нису хомогена група у генерацијском смислу, јер је одлучујући чинилац у формирању генерација оно што се дешава у друштву током одређених година у посматраној групи становништва. Седамдесетогодишњак и стогодишњак нпр. не припадају истој генерацији, те их могу разликовати и демографска понашања и култура старења.¹⁸

Када онда почиње старост? Могу ли формално стари бити равноправни друштвени актери? Да ли је парадигма активног старења идеалистичка, има ли слабости и како се могу превазићи? Које је намењена? Да ли укида претходну парадигму у потпуности? Да ли је култура старења на прекретници?

Немањић истиче да је дошло време да се постави питање каква је култура старења и старости у Србији, шта та култура преноси из једне традиције, а на шта се ослања када је реч о савременим тенденцијама и могућностима. То је једно од врло сложених

¹⁸ Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković, „Novo poimanje starosti – prospektivna starost“, *Stanovništvo* 1 (2012).

и тешких питања, јер култура одређује све акције, однос према старењу и старости у свим аспектима друштвеног живота, најзад, саму представу коју старији имају о себи у друштву.¹⁹

Тумачења парадигме активног старења

Активно старење је парадигма која се спроводи и на индивидуалном и на колективном нивоу.²⁰ Нови концепт је напустио негативистички курс доживљаја старења и као референце старости истиче знања, вештине и компетенције старијих. Он уједно подразумева њихову друштвену валоризацију, уважавање старијих особа као ресурса друштва, али и својеврсну одговорност појединаца да сопствени живот у старости проведу на независан, квалитетан и достојанствен начин. И док се активно старење индивидуа често базира на личним стратегијама или спонтано, промењен старосни састав на глобалном плану тражи пре свега социјалне и институционалне адаптације контексту активног старења. Све до успостављања адекватног политичког одговора на старење популације, активно старење остаје само добра идеја. Ма колико да се термин активног старења употребљава, његово тумачење и имплементација још нису довољно прецизни и артикулисани. Недуго након промовисања активног старења на конференцији у Мадриду, Аврамов и Маскова су навеле (2003) да се у операционализацији концепта истраживачи спотичу о оба појма: и „старост“ и „активност“.²¹ Отворено је питање када наступа социјална старост, јер она често није везана за уобичајени праг старости од 65 година. С друге стране, ни активност није само физичка, нити је везана само за здравље, већ подразумева активан став према животу. Она у широком спектру обухвата учешће сениора у породичним интеракцијама и интергенерацијској солидарности, друштвеном животу локалне заједнице

¹⁹ Милош Немањић, „Зашто баш о култури старења и старости овде и сада?“, *Геронтолоџија* 1 (2014).

²⁰ WHO, *Active ageing: a Policy framework* (Geneva: World Health Organization, 2002).

²¹ Dragana Avramov and Miroslava Maskova, *Active Ageing in Europe* 1, 41 (Strasbourg: Council of Europe, 2003).

и јавним грађанским институцијама (волонтерски рад, нпр.), културној и духовној сфери, доживотном образовању, активностима у слободно време... Најчешће се посматра кроз друштвено и индивидуално дизајнирану комбинацију следећих домена: плаћени и волонтерски рад, активности у домаћинству, брига за друге и слободне активности усмерене ка јачању капацитета и здравља. Примери добре праксе осликавају инклузију старих и акције усмерене ка оптимизацији могућности њихове социјалне партиципације.

Поједностављено, активно старење на својеврстан начин укида конструкт старосног прага промовишући идеју да старије становништво буде активно на разне начине, све док му могућности то дозвољавају, што је истовремено добробит за друштво. Са своје стране, друштво треба да унапреди перформансе „друштва за све“ у којем неће бити маргинализованих већ синергије свих друштвених, па и старосних група.

Boudini²² (Boudiny) у детаљној студији разматра концептуализацију идеје активног старења „од празне реторике до ефикасног алата политике“. Сумирањем бројних радова различитих аутора он критички издваја неколико кључних начина интерпретације активног старења. Тако, у једнодимензионалним приступима преовлађује економски оквир због утицаја старења на јавне финансије и старења радне снаге. Економска тумачења се делимично баве промовисањем дужег радног века, делимично повећањем компетенција старијих радника ради лакшег прилагођавања променама на тржишту рада. Уобичајено економистичко ишчитавање активног старења је неадекватно полазној идеји, крајње редуковано и не уважава вишедимензионалну природу старења. Свођење интерпретације на продуктивно старење чак искључује поједине групе из домета политике активног старења, претежно оне који немају плаћено занимање или најстарије старе, којима континуирана радна активност није примерена. Тиме се поништава суштинска одредница активног старења – инклузија старог становништва, а искљученост функционише и даље, али новим механизмима, јер не препознаје доприносе старијих ван сфере рада.

²² Kim Boudiny, "Active ageing: from empty rhetoric to effective policy tool", *Ageing and Society* 33, 6 (2013): 1077–1098. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3728916/>

С друге стране, мултидимензионални приступи помажу да се подигне свест о различитим доменима живота кроз које се може активно старити, али критика сагледава да је број домена ограничен и да су активности првенствено оријентисане ка млађем старом становништву. Такви приступи не уважавају реалан живот многих старих особа, не сагледавају све алтернативне путеве активног старења, не препознају старосну хетерогеност старе популације. Они могу подстаћи нереална очекивања, а тиме и разочарења како креатора политике, тако и старих људи који не испуњавају „захтеве“.²³

Бихевиорални чинилац је још једна заједничка одредница интерпретирања активног старења – наводи исти аутор. У први план се истичу здравље и независност, некад као детерминанте, а некад као манифестација, па и крајњи циљ активног старења, чиме се своде на здраво старење или успешно старење. Самим тим, оно изгледа недостижно за многе који су већ слабији, зависни, болесни. У дискурсу активног старења, здравље може бити средство за његову реализацију а не нужно циљ, јер активно старење може превазићи потенцијале и остварити се у околностима нарушеног здравља.²⁴ Замке тумачења активног старења су бројне, па је пре креирања политика и имплементација у пракси нужно: добро се упознати са различитим аспектима старења и суштинским одредницама нове парадигме, како би се избегли нереални високи стандарди и нови облици искључености.

Улагање државе у „активно старење“ подразумева промоцију овог животног концепта у детињству и младости, обезбеђивање широке могућности за његову реализацију у каснијем животном добу и стварање подстицајног социјалног окружења за квалитетан живот. „Мејнстриминг старења“ захтева приступ „животног правца“ с циљем да осигура да се у политичким програмима уваже потребе друштвених група које старе. Активно старење треба да почне током одрастања као „превентивни“ концепт, сагледавањем перспективе животног века и стицањем искустава од значаја за активну старост. Оно је међугенерацијско, питање наше будућности, а не само

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

старих људи. Но, промена понашања везана за интеграцију у друштво и партиципацију има ефеката чак и ако се одигра у трећем и четвртој животном добу.²⁵

Промена парадигме из више углава

Сумирање новина које концепт активног старења указује да се на различите начине може ишчитати шта су суштинска упоришта промене парадигме. Исти је случај и са дилемама које концепт отвара.

Конституисање парадигме активног старења одвијало се истовремено са друкчијим поимањем и *редефинисањем сшарења и сшаросши*. Сам назив недвосмислено указује да се у промишљању на ову тему десила транзиција од старости са одредницом пасивног феномена ка старости чији су капацитети за активну реализацију препознати.

Сагласно томе је и истицање *сшаросне хешеројеносши сшарој сшановнишшва*, наспрам ранијих занемаривања ове чињенице и хомогеног приступа старењу, што је водило ка стереотипима. Хетерогеност контингента старије популације не базира се само на индивидуалним различитостима капацитета за активан живот, већ и на реалним генерацијским диференцијацијама. Старење старих и све већи удели лица дубоке старости изродили су интерне поделе сениора на „младо старо“, и „старо старо“ становништво, или једноставније на лица трећег и четвртог доба. Уважавањем уобичајеног старосног прага, уз све дужи животни век, дошло је до тога да у популацији старих истовремено егзистирају бројни припадници различитих генерација. Њих деле не само велики старосни распони, већ и искуствене разлике, с обзиром на социјалне карактеристике периода у којима су одрастали, формирали своје ставове, уверења и стилове живота од значаја за приступ проживљавању старости.

²⁵ Tesch-Roemer (2012), према Мирјана Рашевић, „Од лапота до активног старења“, *Героншолоија* 1 (2014); WHO, *Active ageing: a Policy framework*; Alan Walker, „Active Ageing in Employment“; Viviane Brunne, „Међународна политика старења у UNECE регији“, *Героншолоија* 1 (2014).

Препознавањем четвртог доба у контингенту старог становништва, као дубоке старости у којој биолошке законитости ипак доводе до слабљења животних способности, здравља и крепости, отворило се питање *да ли је шренуџни модел активног старења привилегија млађих сениора* и да ли су се раније поимање старења и некадашње референце старости само „преселиле“ у четврто доба. Да ли се тиме само помера старосна граница на којој се активира стара парадигма и да ли је она нужна? Но, у функцији јавних политика ни оваква визура није обесхрабрујућа, јер ублажава стереотипе о старом становништву, везујући немоћ и редуковање капацитета за године када су ови процеси реалнији. Четврто доба није нужно и многа га лица у старости не искусе због задовољавајућег здравственог статуса, а појам „треће доба“ постаје синоним за независан живот у старијим годинама. Концептом активног старења ревитализује се становништво трећег доба, а демографско старење губи интензитет и алармантност која је постојала у одсуству новог концепта, јер редукује број старих лица за које је стара парадигма о нези и збрињавању адекватна.

Промена парадигме може се ишчитавати и као *транзиција парадигми о старости ка парадигми о старењу*. Већ је наглашено да су прва промишљања из времена слабије партиципације старих особа била на тему старости а тек накнадно старења, са умножавањем њихове бројности у популацији. Могло би се, стога, обзриво рећи да се парадигма кретала *од индивидуалној ка друштвеној*. Опрез проистиче из чињенице да ниједна парадигма не може бити лишена друштвене димензије, јер сваки живот у групи формира одређене обрасце. Тако, када је позиција и третман старих, па и у најмањим социјалним групама разматран, увек се руководило начелима доприноса заједници и њеном благостању.

Смелије ишчитавање промене парадигме може се сажети у путању парадигме од индивидуалне ка друштвеној, националној и наднационалној, с обзиром на универзалност процеса демографског старења, као и на интернационалне акционе планове из домена активног старења. Активно старење није више спорадична појава и избор појединаца, већ (делимично) артикулисана планетарна стратегија.

Коначно, промишљање о промени парадигме о старости и старењу доводи до уочавања својеврсне *историјске транзиције*

друшћивене позиције старог становништва, која има облик параболе. Почетак параболе из периода преиндустријализације кроз бројне примере указује да је постојао већи степен социјалне укључености старих, будући да је активност била континуирана током целог живота, а њихове компетенције препознате не само у сфери рада, већ и управљања и одлучивања. Почетак параболе има варијетете (различите нивое) због културолошких и регионалних разноликости друштава и уређења из преиндустријског периода. Средишњи део параболе указује на смањивање друштвеног значаја старог становништва првенствено због прекида радног процеса, који је у индустријској ери доминантно ван домаћинства и сопственог власништва над средствима за живот. То је време смањеног угледа и утицаја старог становништва, када се као карактеристике старијих особа уобличавају немоћ и социјална нефункционалност. Крај параболе у постиндустријским и постраницационим друштвима достиже опет виши ниво, управо захваљујући активном старењу. Активно старење нуди делимитичан повратак ауторитета и корисности сениора, ревалоризујући њихове способности и искуства и стварајући предиспозиције да се њихова активност и друштвени значај повећају.

Нова парадигма завређује *стајшус социјалне иновације* јер на једноставан а радикалан начин ишчитава и нуди решење за изазов демографског старења. Оптимизам који пројектује не сме прерасти у идеализам и нереалну глорификацију старости. Међународна регулатива поникла у Мадридском акционом плану предуслов је за дифузију, усвајање и адаптацију активног старења специфичностима конкретних друштава, али не и гаранција исправне реализације и кохерентних политика. Старење и даље остаје круцијално политичко питање. Суштина праве имплементације нове парадигме о старењу почива на сагласности индивидуалних и друштвених стратегија, изградњи постулата хуманог друштва у којем се неће говорити о социјалној инклузији старих већ социјалној кохезији свих генерација. Могло би се рећи – да активно старење не само да тражи хумано окружење, већ прераста у принцип хуманог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Бруне, Вивиан (Brunne, Viviane). „Међународна политика старења у UNECE регији.“ *Геронтолоџија* 1 (2014): 8–15.
- Девеџић, Мирјана и Јелена Стојилковић Ђатовић. *Демографски профил старог становништва Србије*. Београд: Републички завод за статистику, 2015.
- Kupiszewski, Marek, Dorota Kupiszewska i Vladimir Nikitović. *Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju*. Београд: Међународна организација за миграције, 2012.
- Миланков, Маријана. „Старосна дискриминација.“ *Геронтолоџија* 1 (2010): 78–94.
- Миноа, Жорж. *Историја старости – од Антике до Ренесансе*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- Немањић, Милош. „Представе о старости и културни модел у Србији.“ *Геронтолоџија* 2 (2010): 59–71.
- Немањић, Милош. „*Зашто баш о култури старења и старости овде и сада?*“ *Геронтолоџија* 1 (2014): 5–8.
- Рашевић, Мирјана. „Од лапота до активног старења.“ *Геронтолоџија* 1 (2014): 104–115.
- Avramov, Dragana and Miroslava Maskova. *Active Ageing in Europe* 1, 41. Strasbourg: Council of Europe, 2003.
- Boudiny, Kim. “Active ageing: from empty rhetoric to effective policy tool.” *Ageing and Society* 33, 6 (2013): 1077–1098. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3728916/>
- Devedžić, Mirjana i Jelena Stojilković. „Novo poimanje starosti – prospektivna starost.“ *Stanovništvo* 1 (2012): 45–68.
- Puljiz, Vlado. „Starenje stanovništva – izazov socijalne politike.“ *Revija za socijalnu politiku* 1 (2016).
- Van Dalen, Hendrik & Kene Henkens. “What is on a demographer’s mind? A worldwide survey.” *Demographic Research* 26 (2012): 363–408.
- Walker, Alan. “Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential.” *Asia-Pacific Review* 1, 13 (2006): 78–93.
- WHO. *Active ageing: a Policy framework*. Geneva: World Health Organization, 2002. <https://population.un.org/ProfilesOfAgeing2017>

Mirjana Devedžić

CHANGING THE PARADIGM OF DEMOGRAPHIC AGEING

Summary

Demographic ageing is a universal process that transforms the society. Although considered a civilization's achievement, since it has caused the decrease of mortality and unwanted fertility, it generates a number of social "disorders" that require radical solutions. The controversy of the causes and effects of population ageing is also additionally stirred up by the incongruity between the pace of the processes that influence it and the demographic ageing process itself, which is very intense, especially in the developed world. As a result, demographic ageing is referred to as a revolution, although a silent one. Experts have labelled it as the most challenging demographic phenomenon in the 21st century, a process that changes the world.

Population ageing is a relatively recent phenomenon, although reflections about old age have always existed. The models on which the society's treatment of the elderly has been based have developed pragmatically, mostly as a spontaneous response to specific circumstances. History has shown that age-related behaviour is ambivalent, depending on social and historical circumstances. Thus, there have been many examples of appreciation of seniors, but also of sacrificing them. The industrial society has reduced the authority of seniors by specifying the age at which they are to withdraw from activity. Therefore, old age is

perceived as a weakness, social isolation and passivity. This stereotype has been the basis for the dominant paradigm of old age and ageing, which is focused on taking care of the elderly. With the increase of elderly people's share in the total population and the ever-increasing age imbalances, such a paradigm has become unsustainable. It has caused increased public expenditures and has hindered the functioning of the social and economic systems.

The new active ageing paradigm was officially promoted in the early 21st century and is based on the recognition of the potential of the elderly, the respect of their knowledge, skills and competences. It is implemented at both the collective and individual levels and advocates an active attitude towards life. It is founded on the belief that older people today are not the same as they were the past, that they have greater vitality and different lifestyles. The old population is not a homogeneous group; it consists of many generations that have shaped their attitudes, including towards old age, under various life circumstances. This is especially important when the largest baby boomer generation becomes a part of the elderly population cohort, carrying the label of an optimistic generation. Hence, active ageing is an adequate policy response to contemporary ageing trends and characteristics of seniors, and the early decades of the 21st century are the right time to create a stimulating environment for the implementation of the new paradigm.

The change in the paradigm was inevitable. This is indicated by numerous demographic

arguments. The estimated increase of the share of people over 65 years of age is particularly high in Europe (from 18.2% in 2017 to 27.8% in 2050). The population over the age of 80 will double its size in the same period (their share will increase from 5% to 10%). In Serbia, which is one of the oldest European countries, seniors in 2017 already account for 19.2% of the total population and exceed the number of youth aged under 15 years by 22%. The implementation of the active ageing paradigm becomes a necessity, in order to create the conditions for sustainable development in spite of the generational imbalances.

The concept of active ageing has evolved from a good idea (insufficiently articulated and subject to different interpretations) to an efficient mechanism for creating an all-generations-friendly society. During that transition, the new paradigm has been interpreted in various ways: sometimes as productive ageing, sometimes as healthy and successful ageing. The traps of misinterpretation are in the assumptions that health and physical activity are preconditions for active ageing. This has created excuses for new forms of exclusion of the elderly, especially those who are ill or in the fourth age. The proper interpretation of the new paradigm entails all forms of social inclusion of seniors of all ages, which contribute to the personal well-being and well-being of the society, in line with their abilities and affinities. It seems that the fundamental prerequisite for active ageing is the

building of a humane society, education that promotes intergenerational connectivity, and prepares and motivates people for a quality life in the old age. The ultimate outcome is social cohesion of all age groups.

The change of the paradigm has taken place on several tracks and it can be considered from several perspectives. For the change to happen, it has been necessary to redefine old age from being a period characterised by passivity to an age that has the potential for activity; to make a transition from thinking about the old age to thinking about ageing; to acknowledge the increasing age diversity among the seniors. One way of looking at this also poses dilemmas about the coexistence of the old and the new paradigm, and the question of whether the old paradigm is only sliding towards the fourth age. Finally, a more complex insight into the paradigm shift shows that the affirmation of seniors in the context of active ageing has resulted in a parabolic path of their status in the society. The pre-industrial and the forthcoming more developed post-industrial societies are characterized by a greater degree of social inclusion of the elderly (the beginning and the end of the parabola), whereas the period in between (and the central part of the curve) treated old age as a social category and a criterion by which the society is divided.

Keywords: demographic ageing, paradigm, change, active ageing